

УДК 316.3:374.7

КРЕАТИВНІСТЬ СВІДОМОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА ЯК МОМЕНТ ВІДПОВІДНОСТІ ЯКОСТІ ОСВІТЯНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ ВИМОГАМ ЧАСУ

Н.В. Денисенко

викладач кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

В статті здійснена спроба витлумачення освіти як чинника стабілізації соціальної реальності в умовах стрімкого зростання обсягів знання та виконання останнім ролі чинника звільнення світосприйняття від важкого тягаря невизначеності майбутнього. В основу такого витлумачення покладені уявлення про креативний характер свідомості та суспільства, а також здобутки новітньої соціологічної думки стосовно уявлень про те, що соціальне поле освіти є найпотужнішим засобом класифікації та кодифікації соціальних фактів.

Ключові слова: психічна система; інституціоналізація соціальної взаємодії; соціалізація індивіда; освіта; легітимація; аутопоїєзис освіти; знання як седиментації досвіду.

Доцільність запропонованого темою цієї статті ракурсу бачення взаємозумовленості зв'язку між креативністю, освітою та вимогами часу породжується тією системною, соціальною та екологічною кризою сучасності, яка не дозволяє отримувати, у вигляді образу, той відлік людського існування у майбутньому, який міг би сприйматися як реальність, що не тільки має потенцію свого здійснення, але й може бути такою, в якій напевно є місце належній якості людського самозбереження. В контексті названої доцільності **постановка проблеми в її найбільш загальному вигляді та у зв'язку з вимогами часу**, може бути означена наступним чином.

Освіта як інституційне утворення або осередок соціального простору, в якому креативність свідомості та суспільства як соціальної взаємодії, в її інституціалізованому вигляді, свій найпевніший прояв знаходить у вигляді конкретики здобуття тих фахових навичок, які дозволяють долати кризи об'єктивної реальності.

Уявлення про соціально-психологічний характер свідомості можна отримати вже на підставі розуміння суспільства як діалектичного процесу набуття його об'єктивності змістом свідомості та застосування цього змісту, у вигляді знань-навичок в практиці соціальної взаємодії. Адже, в результаті інституціалізації такої взаємодії утворюється таке соціальне упорядкування, яке не тільки виявляється спроможним до самовідтворення, але й здобуває пріоритет над індивідним існуванням людини. За умови названої пріоритетності, якою передбачається незалежний від свідомості характер соціальної реальності, креативність, (що властива і свідо-

мості, і суспільству як процесу, визначальною атрибутикою якого мусить поставати свідомість), втрачається.

Якщо ж не абстрагуватися від тієї обставини, що освіта є обов'язковою складовою такої провідної функції інституціалізації, як соціалізація, то роль опосередковуючої ланки між вимогами часу та процесом формування норм очевидності станів об'єктивної реальності може виконувати лише освіта. Оскільки креативність – основа здобуття образу майбутнього, то відповідність освітнянських процесів вимогам часу полягатиме в розкритті креативного потенціалу свідомості та суспільства як діалектичного процесу.

Цим, власне, й може бути означена не вирішена раніше частина загальної проблеми, що розглядається в цій статті. В більш конкретному вигляді ця частина може бути означена як об'єктивуюча спроможність свідомості, думки та творчості в якості: найвищого шабля розвитку креативної складової суспільства, осередку формування значень всіх образів об'єктивної реальності; складової вторинної соціалізації людського індивіду в соціальному полі освіти.

Знання ж і як седиментації досвіду, і як рушійний момент соціально-економічного розвитку, і як результат соціалізації, здійснюваної в соціальному полі освіти, – це, по суті, процес формування як практичної дієвості значень, так і об'єктивуючої спроможності, в лоні якої отримується дієвість, про яку мова.

Осередком соціальної об'єктивації будь-якого соціального факту (а значення є саме такими фактами) може бути лише інститут або, в термінах концептів П'єра Бурд'є, соціальне поле, [3; 28, 39]. Осередком формування об'єктивуючої спроможності на етапі вторинної соціалізації [1, 224-239], людського індивіду як, власне, соціального актора, може бути, в першу чергу, поле освіти, [3, 43].

З отриманого контексту витікає необхідність формулювання мети цієї роботи у вигляді вирішення такого завдання, як витлумачення освіти в термінах такого процесу інституціалізації соціальної взаємодії, що здійснюється в умовах, коли її феноменологічними чинниками виконується провідна роль у самовідтворенні соціального упорядкування, як надання значенням сенсу дієвих важелів та засобів здобуття належного рівня якості норм та зразків людського самозбереження та безпеки його середовища.

Інтелектуальними ресурсами реалізації мети цієї статті обрані: 1) теорія інституціалізації, автори якої П. Бергер та Т. Лукман є засновниками феноменологічної перспективи соціології знання; 2) концепція та теорія сучасного суспільства, що розроблена Н. Луманом, теорія систем якого стала однією з провідних та авторитетних соціальних теорій, що покликана визначити соціально-теоретичну думку у XXI сторіччі; 3) концепти П. Бурд'є, за допомогою яких виконані глибокі дослідження соціального поля університету зокрема та освіти взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження складається з: 1) обґрунтування (на засадах луманівської теорії сучасного суспільства) самосвідомості як осередку об'єктивуючої спроможності та вузлового пункту сполучення соціальної, психічної та природної складових об'єктивної реальності; 2) демонстрації (на теренах теорії інституціалізації Бергера та Лукмана) механізмів взаємопереходу між об'єктивними та суб'єктивними чинниками соціальної реальності; 3) формування (в регламенті концептів Бурд'є) уявлень про соціальне поле освіти.

В пропонованому викладі акцент робиться на соціально-психологічних чинниках освоєння знання як тих седиментаціях достовірності досвіду, якими фундується універсум буденного знання. Цей акцент може бути виправданий тим онтологічним моментом, що об'єктивуюча спроможність свідомості, думки та творчості в її основі може бути лише психічним процесом соціалізованого людського індивіда. Тобто такого індивіду, що є спроможним підпорядкувати властиві йому, як біологічній істоті, природні потяги імперативності дотримання вимог загальновищаних норм та взірців соціальної взаємодії, індивідної поведінки та сприйняття об'єктивної

реальності свідомістю соціальних акторів (в сенсі участі в актах взаємодії, про яку йде мова).

Соціологія як наука про суспільство є можливою лише за умови чіткого визначення поняття «суспільство». Системна теорія Лумана визначає суспільство як «всеохоплюючу соціальну систему, що містить всі інші соціентальні системи», [2, 233]. Це означає, що поняття *суспільство* є ідентичним поняттю *світове суспільство*, тобто, суспільство може бути лише одним. *Соціальна система* – це кожна система, яка як свій базовий елемент для самовідтворення породжує комунікацію. *Соціентальна система* є функціональною системою, наприклад економіка, наука та законодавство, в межах всеохоплюючої системи суспільства.

Жодна з точок зору не може вважатися пріоритетною. Тому не видається можливим отримати узгоджену точку зору, оскільки неможливим є порівняння позицій, що спростовують одна одну. При цьому ні наука, ні якась інша система не має привілейованого становища. Оскільки жодна з систем не може зайняти головного становища для спостереження й, таким чином, для опису суспільства як системи, то ми стикаємося з проблемою безмежного різноманіття однаково законних способів спостереження суспільства. При цьому ні наука, ні якась інша система не має привілейованого становища.

В основі підходу Лумана, в лоні якого можливе отримання знання про суспільство, покладений той факт, що воно описує себе через посередництво міфів та легенд, які властиві старовині, та наукового знання в сучасну епоху. Тим не менш, соціологи з позицій спостерігачів другого порядку можуть відслідковувати первинні спостереження суспільства, тобто, вони можуть робити висновки стосовно відношення між суспільством та його семантикою, а значить стосовно його самоопису. Це ключ до знань про суспільство – спостерігати його семантику, тобто, «комунікацію про комунікації, з яких складається суспільство».

На думку Лумана, «соціологічна теорія здатна розрізняти зв'язки по типу кореляцій між соціальними структурами та семантикою», [2, 234].

Ю. Габермас вказує на цілком реальну можливість розвитку суспільства в напрямку замкнутої системи функціонально замкнутих регіонів, які неспроможні діяти в ім'я соціального цілого, а цьому потрібно перешкоджати. Перешкоджати ж можна тільки розробляючи теорії, які є спроможними компенсувати негатив цієї тенденції.

Деякі системи не тільки перетворюють коди одна одної, але й інколи включають системи як свої елементи. Найбільш очевидним, в цьому відношенні, є включення в соціальну систему системи психічної. Значення комунікації в межах соціальної системи не повністю визначається нею самою.

Психічні системи (індивіди) обмежують значення, що приписуються певній комунікації, та протидіють їм. Саме активна позиція психічної системи, стосовно впливу на семантику соціальних систем, може вважатися відправним пунктом ідеї цього дослідження, яка полягає в принциповій можливості використання креативного моменту свідомості та суспільства на теренах освіти як чинника вирішення, шляхом кодифікації та класифікації новітнього знання, актуальних проблем сучасності, сутнісним моментом яких є зростання небезпеки середовища людського самозбереження.

Це стає особливо очевидним на теренах синтезу Загальної теорії систем з функціональним структуралізмом Т. Парсонса [2, 219], який здійснив Луман. Завершуючи використання теоретичних конструкцій Лумана в напрямку обґрунтування ролі освіти як стабілізуючого чинника соціальної реальності, потрібно відзначити наступне.

Базовим елементом суспільства постає комунікація, що породжується цим суспільством. Складові суспільства звертаються до нього за допомогою комунікації. Індивід відноситься до суспільства лише в тій мірі, в якій він приймає участь в комунікації або може розумітися як учасник останньої. Ті приховані елементи особистості, які ніколи не приймають участі в комунікації, не можуть бути частиною суспільства. Замість цього вони складають частину зовнішнього середовища, яка може вносити в суспільство безлад, оскільки, згідно концепції Лумана, все, що не є комунікацією відноситься до зовнішнього середовища. Остання вміщує біологічні та навіть психічні системи людини. Індивід як біологічний організм та індивід як свідомість не є частиною суспільства, бо носить по відношенню до останнього зовнішній характер.

Психічні та соціальні системи розвивалися спільно. Кожна з них виступала необхідним зовнішнім середовищем для іншої. Елементами психічної системи значень стають концептуальні уявлення; елементами соціальної системи значень – комунікації. Оскільки обидві системи є аутопойезисні (такі, що самоорганізуються), то вони породжують свої власні значення з власних процесів. У психічній системі значення пов'язані з свідомістю, а в соціальній – з комунікацією.

Що б там не говорилося про відмінності між соціальною та психічними системами, однак вони в пункті обміну значеннями є неминуче

співвіднесеними між собою як система і середовище, а значить такими, що визначають стан одна одної.

Це особливо помітним стає в лоні механізмів взаємопереходу між об'єктивними та суб'єктивними чинниками соціальної реальності як діалектичного процесу інтерналізації об'єктивності в змісті свідомості та екстерналізації цього змісту в практиці соціальної взаємодії, що закономірно інституціалізується, утворюючи той інституційний лад, який можна мислити в термінах соціального упорядкування.

Рушійним моментом уявлень про дієвість механізмів, про які мова, слід вважати розуміння суспільства як діалектичного процесу, сутність якого, на разі, й полягає в дієвості обміну значеннями між змістом свідомості та практикою актів соціальної взаємодії або комунікацій. Змістом таких функцій інституціалізації (автори теорії останньої – П.Бергер та Т. Лукман), як соціалізація індивіду, соціальний контроль та легітимація, є каналізація індивідної свідомості в напрямку сприйняття очевидності соціального упорядкування.

Освіта в процесі соціалізації та легітимації, завдяки властивим їй функціям кодифікації та класифікації знання, є чинником підвищення ефективності відомостей про ті норми спільної для всіх реальності, які мусить знати кожний. Витоком інституціалізації є, в тому числі, та специфіка [1, 80-89] людського організму, що має сенс тієї фізіологічної та інстинктуальної недостатності людського організму, якою останній змушений на самозбереження в умовах соціального контексту, а значить в умовах імперативності загальноновизнаних норм.

Для того, щоб зрозуміти, що механізми взаємозумовленого переходу між суб'єктивними та об'єктивними чинниками є об'єктивно зумовленими не лише функціями інституціалізації соціальної взаємодії, але й такими об'єктивними структурами в змісті свідомості, як габітус, потрібно звернутися до концептів П.Бурд'є, особливо до його уявлень про освіту як про соціальне поле, в якому відносинами домінування-підпорядкування створюється та напруга, що рухає бажання переваг в соціальному полі, реалізація яких має вираз оволодіння домінуючими позиціями та отримання у власне розпорядження різного роду капіталів, як-то економічного, інтелектуального, визнання з боку інших, істини тощо.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити наступний висновок. Механізмами взаємопереходу між об'єктивними та суб'єктивними чинниками соціальної реаль-

ності, що об'єктивувалися в ході дослідження зростання ролі освіти як чинника обернення креативності суспільства та свідомості в засіб вирішення актуальних проблем сучасності, є, по суті, соціально-психологічними складовими процесу набуття новітніх знань та надання їм сенсу норм, якими регламентуються процеси соціальної взаємодії. Взаємодії, в тому числі, в соціальному полі освіти як осередку формування об'єктивної спроможності, очевидності минулого, теперішнього та майбутніх станів соціальної реальності. Ці механізми будуть придатними для витлумачення новітнього досвіду в термінах і універсалізації цінностей, і в контексті формування практичної дієвості засобів підвищення конкурентоспроможності знання шляхом

освоєння новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, зростання темпів інноваційних вдосконалень, інтеграції суспільства у світову спільноту, компенсації негативу застосування засобів інформаційних війн та багато іншого. Застосування результатів цього дослідження буде корисним не тільки в різних регіонах соціальної реальності, в умовах модернізації підприємств, але й в напрямку нейтралізації негативу загострення конкуренції між регіональними символічними універсумами, а значить – й освоєння надзвичайно високої рентабельності ідейно та духовно інтегрованих соціумів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: «Academia-Центр», «МЕДИУМ», 1995. – 323 с.
2. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Пер. с англ. – А.Бойков, А.Лисицына. – СПб.: Питер, 2002, 688 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Бурдьё, Пьер. Начала. Choses dites: Пер. С фр. Pierre Bourdieu. Choses dites. Paris, Minuit, 1987. Перевод Шматко Н. А. – М.: Socio-Logos, 1994. – 288 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.